

ПРАВО НА ПРИСТУП СУДУ – РОДНА ПЕРСПЕКТИВА ^а

Анђелија Тасић

University in Niš, Faculty of Law, Niš, Serbia
andjelija@prafak.ni.ac.rs

Апстракт

Право на приступ суду представља основно људско право, признато на међународном и националном нивоу. Иако начелно доступно свима, резултати различитих истраживања показују да се жене, са једне стране, теже одлучују на покретање судских поступака, укључујући и поступке пред међународним судовима, а са друге стране се на путу заштите својих права сусрећу са већим бројем потешкоћа од мушкараца. Анализом релевантних међународних и домаћих аката и проучавањем доступне праксе ауторка настоји да да одговор на питања: Шта је узрок томе у времену када се постизање равноправности мушкараца и жена поставља као идеал коме се тежи и у оквирима међународних организација и на националном нивоу?; Какав је положај жена које покрећу судске поступке, а какав сведока, судија, јавних тужитеља женског пола, као и која је улога стереотипа и предрасуда на ток судског поступка и одлуке које се у њему доносе, те који су механизми за њихово превазилажење?.

Кључне речи: приступ правди, право на приступ суду, родна перспектива, CEDAW Конвенција, стереотипи и предрасуде.

ACCESS TO JUSTICE – THE GENDER PERSPECTIVE

Abstract

Right of access to justice is a fundamental human right, guaranteed on both the international and national levels. Even though generally available to everyone, the right of access to justice is not equally exercised by men and women. On the one hand, women are less likely to bring a claim, including the application in front of international courts; on the other hand, women more frequently face challenges if they decide to protect their rights in the court of law. The author analyzes relevant international and national documents and the available case law, and tries to answer the following questions: what prevents women to exercise the right of access to justice

^а Рад представља резултат истраживања на пројекту „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору” (број пројекта 179046), који финансира Министарство науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије.

at the time when the equality of men and women is an ideal pursued, supported and promoted both at the national and the international levels; what is the procedural position and treatment of women who bring the claim, and what is the position of female witnesses, judges and public prosecutors; what is the role of stereotypes and biases in court proceedings, and what are the mechanisms for overcoming these issues?

Key words: access to justice, gender perspective, CEDAW, stereotypes and prejudices.

ПРАВО НА ПРИСТУП СУДУ

Право на приступ суду, као елемент права на правично суђење,¹ представља основно људско право, гарантовано међународним и националним документима. Иако је ово право прописано Универзалном декларацијом о људским правима (усвојена и проглашена резолуцијом Генералне скупштине УН 217 (III) из 1948, чл. 10) и Међународним пактом о грађанским и политичким правима (*Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима*, 1971, чл. 14, ст. 1), најширу заштиту доживело је кроз чл. 6 и 13 *Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода* (*Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода* 2003, 2005, 2010, 2015, у даљем тексту и Европска конвенција) и праксу Европског суда за људска права.

На националном нивоу, право на приступ суду прокламовано је Уставом Републике Србије (Устав, 2006, чл. 32–36), а конкретизовано правилима процесних закона, пре свих *Закона о парничном поступку* (2011, 2013, 2014, 2018, 2020) и *Законика о кривичном поступку* (2011, 2012, 2013, 2014, 2019).

Иако се примарно односило на кривичне поступке, право на приступ суду се, кроз праксу Европског суда, недвосмислено проширило и на грађанскоправну материју, што је потврђено одлукама *Dewer v. Belgium* (Application No. 6903/75) и *Kart v. Turkey* (Application No. 8917/05).

Праву на приступ суду посвећено је пуно пажње у домаћој и страниј литератури, а пракса најпре Европске комисије, а сада и Европског суда – дала је одговоре на бројна питања. Посебну пажњу закупило је питање активне процесне легитимације. Одлучујући о прихватљивости представке, на основу чл. 34 (појединачне представке) Конвенције, Европски суд је у својим одлукама образложио ко све може поднети представку (*Van Der Tag v. Spain*, Application No.

¹ Право на правично суђење садржи низ процесних гаранција, које се могу поделити на опште (право на приступ суду, право на суђење у разумном року и једнакост у оружју) и посебне (претпоставка невиности и посебне гаранције одбране) (Илић, 2012, стр. 213).

19382/92); ко има статус непосредне жртве (*Tanase v. Moldova*, Application No. 7/08), а ко посредне жртве (*Varnava and Others v. Turkey*, Application No. 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90 and 16072/90); да ли чланови породице имају право на подношење представке и наставак поступка након смрти жртве (*Ciobanu v. Romania*, Application No. 52414/99, *Hristozov and others v. Bulgaria*, Application No. 47039/11 and 358/12); да ли представку може поднети лице лишено пословне способности које не заступа његов законски заступник (*Zehentner v. Austria*, Application No. 20082/02) и какав је статус потенцијалних жртава (*Klass and others v. Germany*, Application No. 5029/71).

Када се сагледа број питања на које је Европски суд дао одговор, али и круг лица која имају активну легитимацију, хипотеза која се може поставити јесте да је право на приступ суду доступно у пуном обиму, а да је Европски суд за људска права отклонио, макар формално, већину препрека за уживање овог права. Међутим, истраживање спроведено увидом у одлуке Европског суда за људска права показује да су мушкарци далеко чешћи подносиоци представке поводом повреде неког права заштићеног Европском конвенцијом него жене (Report on cases brought before the European Court of Human Rights by women prepared in April 2010). Чак и када подносе представку, жене је неретко подносе као индиректне жртве, због смрти (мушког) члана породице. Са друге стране, у периоду од 1998. до 2006. године, само су тројица мушкараца покренула поступак због смрти женске особе, блиског члана породице. Резултати истраживања показују да жене ретко покрећу поступке поводом повреде чл. 4 и чл. 5 Конвенције. У погледу чл. 4, то чине поводом „домаћег ropства” (иако врло ретко), а у погледу чл. 5, поводом незаконитог задржавања у психијатријској установи. Жене су, истраживање даље показује, и ређе подносиоци представке поводом чл. 6 и чл. 7 Конвенције. Ако се изузму права која су неотуђиво везана за личност жене, попут права на прекид трудноће, и представке поводом чл. 8 чешће подносе мушкарци. Жене најчешће покрећу поступке поводом повреде права која се тичу деце (повера и издржавање детета), личног имена и пола (сексуална оријентација и родни идентитет). Ситуација је иста и у погледу осталих права из Европске конвенције, укључујући и чл. 12 (ниједан случај није покренут поводом принудних брака, на пример), па чак и чл. 14 Конвенције, који се тиче заштите права на недискриминацију. Једини изузетак да поводом повреде неког права жене чешће покрећу поступке од мушкараца јесте повреда права на образовање, прописаног чланом 2 Протокола 1. То се објашњава чињеницом да се право на образовање примарно тиче деце, па се мајке јављају у својству законских заступника деце.

Док се о приступу правди уопште пуно писало и говорило, о женској перспективи остваривања овог права нема пуно литературе, а посебно не у последњих неколико година, када је овај проблем препознат на нивоу значајних међународних организација као есенцијални, те када су, кроз различита документа, понуђени модуси за његово превазилажење. Начелно, сматра се да женама на путу остваривања права на приступ суду стоје две врсте препрека – нормативне, са једне стране, а социо-економске и културне препреке, са друге стране. Из тог разлога, први део рада биће посвећен нормативном оквиру за остваривање права на приступ суду, док ће се други део тицати права на бесплатну правну помоћ и проблема стереотипа и предрасуда, као баријера које треба савладати.

ПРАВО ЖЕНА НА ПРИСТУП СУДУ – НОРМАТИВНИ ОКВИР

Имајући у виду наведено истраживање поводом праксе Европског суда, Савет Европе представио је нову *Стратегију за постизање родне равноправности* за период 2018–2023. (Council of Europe Gender Equality Strategy 2018–2023, 2018, у даљем тексту: Стратегија). Основни циљ ове стратегије јесте постизање суштинске једнакости и оснаживање мушкараца и жена у државама чланицама Савета Европе, кроз повећање ефикасности постојећих инструмената и јачање права на равноправност, под надзором Комисије за родну равноправност. У средишту пажње биће следеће области: превенција и борба против родних стереотипа и сексизма; превенција и заштита против насиља над женама и насиља у породици; обезбеђивање равноправног приступа правди женама; уравнотежено учешће мушкараца и жена у доношењу политичких и одлука од јавног интереса; заштита права девојчица и миграната женског пола, избеглица и азила; постизање родне равноправности у свим сферама.

Да би се обезбедио равноправан приступ правди женама,² Савет Европе ће урадити следеће: подржаће имплементацију мера за

² Иако резултати различитих истраживања говоре о неповољнијем положају жена у судском поступку, занимљиво је поменути и истраживање које има за циљ упоређивање казнене политике према мушкарцима и женама. Конкретно истраживање, које обухвата период од чак 200 година, потврђује резултате сличних истраживања да су казне које се досуђују женама, по правилу, мање од оних које се досуђују мушкарцима. Примера ради, у зависности од врсте преступа, мушкарци ће између 1,1 и 3,2 пута чешће бити осуђени на затворску казну него жене. Просечна дужина затворске казне за мушкарце дужа је за 0,9 до 1,6 од оне која се досуђује женама. Постоји низ теорија којима се покушава објаснити ова појава, али ниједна не даје коначан одговор на питање шта је узрок оваквог поступања судова: „девојачка теорија”, по којој се жене, у случају саучесништва са мушким саучесником, не доживљавају као оне које одлучују у погледу

унапређење родне равноправности у државама чланицама, као и Препоруку 33 CEDAW Комитета; промовисаће и подржаће остваривање препорука Бернске конференције (2016) „У сусрет гарантовању једнаког приступа правди женама”; идентификовати, објединити и упознати јавност са примерима добре праксе у државама чланицама; охрабрити истраживања и стварање јединствене стандардизоване базе података, која ће укључити и учешће жена у обављању правосудних функција; наставиће да скреће пажњу на штетност родних стереотипа по доношење судских одлука; развиће материјале и средства за обуку учесника у правосудју и осталих који се баве применом права; пратиће доношење судских одлука у циљу подизања свести о штетности родних стереотипа и заштите од родно заснованог насиља; подржаће рад независних тела за заштиту од дискриминације; идентификоваће и упознаће јавност са постојећим мерама за подршку женама и са добром праксом оснаживања жена; развиће систем у циљу информисања и подршке женама у посебно осетљивим ситуацијама – жртава насиља женског пола, тражитељки азила, мигранткиња, избеглица, жртава родно мотивисаног говора мржње и Ромкиња, о инструментима Савета Европе који им стоје на располагању (Стратегија, р. 24–25).

Генерална скупштина Уједињених нација 1979. године усвојила је Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена (*Закон о ратификацији Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена*, 1981, у даљем тексту: CEDAW Конвенција)³. Имплементацију CEDAW Конвенције прати Комитет за елиминацију свих облика дискриминације жена (у даљем тексту: CEDAW Комитет или Комитет), састављен од 23 експерта. Међу надлежности CEDAW Комитета, а на основу чл. 21 CEDAW Конвенције, спада и доношење општих препорука. Питање приступа правди од стране жена заокупљало је пажњу Комитета и пре доношења Препоруке 33⁴ (*General Recommendation on women's access to justice*, 2015, у даљем тексту: Препорука 33), али је она први документ који се на целовит и

извршења кривичног дела, разлике у случајевима које се не могу приметити (непознат узрок), узимање у обзир материнства као олакшавајуће околности, патернализам који се испољава према женама (Bindler, Hjalmarsson, 2017).

³ За ову конвенцију се каже и да је „узорни модел међународног права”, који даје „оквир и импулс државама и владама чланицама да стварају родно освешћене националне политике” (Жунић, 2017, стр. 187).

⁴ Препорука 19 о насиљу над женама, Препорука 24 о женама и здрављу, Препоруке 21 и 29, које се тичу брака и породичних односа, Препорука 30 о женама у конфликтним ситуацијама, Препорука 31 о обичајима који су штетни по здравље (донета заједно са Комитетом за права детета) и Препорука 33 о женама, азили и апатридима (The story behind GR No. 33, <https://rm.coe.int/1680631f5a>, прикупљено 1. 2. 2019).

свеобухватан начин бави овим питањем. Препорука се темељи на шест суштински важних, а међусобно повезаних, принципа: подршка и оснаживање жена да, као правни субјекти, неометано затраже заштиту својих права гарантованих CEDAW Конвенцијом; доступност, која подразумева оснивање, одржавање и финансирање правосудних институција на територији целе земље; приступачност, у смислу стварања безбедног, приуштивога и физички доступног правосуђа, отвореног и за жене жртве вишеструке дискриминације; такав квалитет правне заштите који подразумева да су све карике правосудног система у складу са међународно достигнутим стандардима стручности, ефикасности, независности и непристрасности; прописивање правних средстава који обезбеђују делотворну правну заштиту и одговарајућу надокнаду; поузданост правног система, која се остварују кроз стални надзор над радом правосудних органа и одговорност у случају кршења правних норми. У тачки 17, која се управо односи на приступ правди, државама се препоручује да уклоне економске баријере правди пружањем правне помоћи и осигурањем да су судске таксе и трошкови поступка умањени за жене са ниским приходима, а у потпуности укинута за жене које живе у сиромаштву; уклоне језичке препреке увођењем независних и професионалних преводилаца, као и индивидуалне помоћи за неписмене жене, а у циљу њиховог пуног разумевања судских и осталих поступака; на одговарајући начин информишу жене о правним механизмима, процедурама и правним лековима који им стоје на располагању; обезбеде приступ интернету и другим информационам и комуникационим технологијама, у циљу поспешивања приступа правди женама на свим нивоима; учине да просторни капацитети и локација правосудних и других институција буду приступачни, безбедни и пријатни женама; оснују јединствени „Центар за приступ правди”, који би објединио различите правне и социјалне услуге, те тако смањио женама број корака које треба да предузму у циљу остваривања сопствених права; посебно поведу рачуна о могућностима за приступ правди женама са инвалидитетом. Препоруке у погледу приступа правди даље су разрађене и подтачком Б: *Дискриминаторски прописи, процедуре и пракса*. Државама чланицама препоручује се укидање следећих штетних прописа или праксе: обавезе жене да пре предузимање одређене правне радње добије сагласност породице или заједнице; стигматизације жена које се боре за своја права; прописа којима се од сведока женског пола, или жена у позицији тужиоца или туженог/оптуженог очекује већи степен доказивања него што се очекује од мушкараца у истој ситуацији; давање мањег значаја сведочењу жена; недостатак једнаке подршке женама пре окончања поступка, током и након њега; одсуство механизма којима се омогућава прикупљање доказа за насиље над женама учињено онлајн или путем друштвених мрежа. Пажња се, такође, посвећује по-

ложају девојчица у судским процесима, у складу са међународним стандардима, а нарочито Конвенцијом о правима детета. Указује се, даље, и на штетност стереотипа и предрасуда по доношење законитих и правичних одлука, а нарочито предрасуда које судије и тужиоци имају у погледу тога шта се сматра „пристојним” понашањем жена. У том смислу се, и од правне помоћи која се од државе очекује, очекује да буде доступна, одржива, али и осетљива на потребе жена. Од јавних тужилаца и бесплатних пуномоћника очекује се да буду стручни, обучени за родно осетљиве случајеве, поштују приватност и имају довољно времена на располагању да се посвете потребама и интересима клијенткиња⁵.

ЖЕНЕ И ПРИСТУП СУДУ У СРБИЈИ – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Закон о забрани дискриминације (*Закон о забрани дискриминације*, 2009, чл. 15, у даљем тексту и *ЗЗД*) прописује да свако има право на једнак приступ и једнаку заштиту својих права пред судовима и органима јавне власти. Дискриминаторско поступање службеног лица, односно одговорног лица у органу јавне власти, сматра се тежом повредом радне дужности, у складу са законом.

Без обзира на наведену законску регулативу, резултати истраживања (*Serbia Judicial Functional Review*, 2014, р. 24) показују да жене у Србији у већој мери него мушкарци доживљавају правосудни систем неприступачним. За жене, чешће него за мушкарце, трошкови адвоката су превелики, а чињеница да судски систем сматрају неефикасним објашњава се тиме да поступци у којима најчешће учествују, а који се тичу насиља у породици и породичних односа, јесу подложни злоупотребама процесних овлашћења и одуговлачењу⁶. На основу резултата овог истраживања, донете су следеће препоруке: поједностављење обрачуна судских трошкова, у циљу њихове предвидивости и стандардизација поступка за ослобођење од сносица трошкова поступка (Препорука 16); промена система наплате адвокатских трошкова, чиме би се поспешила тржишна утакмица (Препорука 17); усвајање *Закона о бесплатној правној помоћи* (Препорука 18); олакшан приступ суду онима који сами предузимају радње у поступку, кроз публикување водича и брошура о основним законима и поступцима (Препорука 19).

⁵ Препорука 33 даје и конструктивне предлоге за поједине гране права, попут уставног, грађанског, породичног, кривичног или радног права.

⁶ Посебно је питање због чега жена нема више у поступцима који се односе на друге врсте спорова, рецимо привредне, а одговор лежи у незавидном економском положају жена у Србији.

Република Србија дуго је носила неславан епитет „једине земље у Европи која нема *Закон о бесплатној правној помоћи*” (*Људска права у Србији* 2017, 2018, стр. 95). Иако је Влада Републике Србије усвојила *Стратегију развоја система бесплатне правне помоћи* још 2010. године (*Стратегија развоја система бесплатне правне помоћи у Републици Србији*, 2010, стр. 5), којом се потенцира и обавеза Републике Србије да законом уреди и операционализује пружање правне помоћи, укључујући и бесплатну правну помоћ⁷, као последица чланства Србије у Савету Европе, *Закон о бесплатној правној помоћи (Закон о бесплатној правној помоћи*, 2018, у даљем тексту и *ЗБПП*) усвојен је тек 2018. године. Стога међународна документа, попут Резолуције 76 (5) о правној помоћи у грађанским, комерцијалним и административним стварима, Резолуција Р (78) 8 о пружању правне помоћи и савета, Препорука Р (81) 7 Комитета министара државама чланицама о мерама које омогућавају приступ суду и Препорука (93) 1 Комитета министара државама чланицама о ефективном приступу праву и правди за веома сиромашне – дуго остају без законске конкретизације. Правни основ усвајања ЗБПП лежи у чл. 67 Устава Републике Србије. У контексту теме овог рада, чланом 4, ст. 3, т. 4. ЗБПП прописано је да се бесплатна правна помоћ може пружити и лицу које остварује правну заштиту од насиља у породици. Она се, међутим, овом лицу може пружити „ако оно има права на бесплатну правну помоћ према другом закону или потврђеном међународном уговору”. Имајући у виду да су жене далеко чешће жртве насиља у породици, а самим тим и тужиле у поступцима за заштиту од насиља у породици, апострофирање ове врсте поступака може, на први поглед, охрабрити жене да у већој мери учествују у судском поступку. Чињеница пак да то лице, као и било које друго, треба да испуни услове за пружање бесплатне правне помоћи – отвара питање због чега је ова врста спорова уопште издвојена посебним ставом ЗБПП. Имало би смисла да је законодавац поједноставио критеријуме за пружање бесплатне правне помоћи или ослободио лица која покрећу поступак за заштиту од насиља у породици плаћања такси или им обезбедио бесплатног пружаоца услуга, макар увео и додатни критеријум, попут, на пример, околности да већ нису покретале поступак о истој правној ствари, па повлачили тужбу/кривичну пријаву, чиме би се спречиле могуће злоупотребе процесних овлашћења. Исто би важило и за поступак законског издржавања, развода или поништаја брака, или случајева дискриминације. *Закон о парничном поступку* садржи правила о претходном ослобође-

⁷ О генези права на бесплатну правну помоћ пред Европским судом за људска права опширније: Димовски, 2017.

њу од сношења трошкова поступка⁸, којим се не препознаје специфичан положај жена, а никакве специфичности које би одредиле положај жена у парници нису садржане ни у *Закону о судским таксама* (*Закон о судским таксама* 94, 95, 97, 2001, 2002, 2004, 2005, 2008, 2009, 2011, 2012, 2014, 2015, 2018).

УТИЦАЈ ПРЕДРАСУДА И СТЕРЕОТИПА НА КРЕДИБИЛИТЕТ УЧЕСНИЦА У СУДСКОМ ПОСТУПКУ

Сматра се да је кредибилитет учесница у судским поступцима и данас под знаком питања,⁹ а издвајају се три врсте кредибилитета: групни, контекстуални и последични (Schafraan, 1995, 5–42, наведено према Halilović, Watson, Huhtanen & Socquet-Juglard 2017, p. 154). Први се односи на припадност жена групи (полу) чији се положај, кроз историју, поистовећивао са положајем малолетника, лица лишених пословне способности и старијих лица, а којој су се ускраћивала различита права, попут права својине или права гласа. Други се тиче разумевања спора који је по среди, а трећи санкције која је за учињено дело прописана.

Кредибилитет жртве се посебно доводи у питање у случајевима насиља у породици и случајевима силовања. Околност да жене повремено одустану од кривичног гоњења или повуку тужбу доприноси томе да јавни тужиоци оклевају приликом процесуирања ових кривичних дела (Halilović, 2015, p. 83).

Учешће жена у судским поступцима не треба сагледати само из перспективе оних које покрећу судски поступак. Врло важан аспект

⁸ Праксом Европског суда за људска права потврђено је да трошкови парничног поступка могу бити један од фактора који утичу на остваривање права на приступ суду (*Jedamski and Jedamska v. Poland* (Application No. 73547/01, ECHR), *Kniat v. Poland* (Application No. 71731/01, ECHR)). Стога је потребно постићи равнотежу између потребе државе да наплати трошкове поступка, са једне стране, и права странке да јој се пружи правна заштита (о трошковима парничног поступка опширније видети у: Тасић, 2018).

⁹ Истраживање спроведено у Босни и Херцеговини 2004. године показало је да су испитаници – представници правосуђа у почетку одбацили могућност да пол утиче на кредибилитет жртве/сведока. Међутим, опис појединих ситуација које су дали показује другачије: „Све се узима у обзир, посебно ако је сведокиња млада жена; уколико сведочи о злочину који се догодио током ноћи, чују се коментари шта је радила ван куће тако касно. Питају је да ли често мења момке. Адвокати се труде да на тај начин доведу у питање њену поузданост. Поједина понашања толеришу се младим мушкарцима, али не и младим женама. Због тога оне избегавају да сведоче на суду. Коментарише се и њихов изглед, што се не чини у погледу млађих мушких сведока” (Halilović et al., 2017, p. 154).

суђења чине и оне жене које се у поступку појављују у улози сведока^{10,11}, јавних тужилаца или судија.

Питање кредибилитета учесница у судским поступцима у најужој је вези са стереотипима и предрасудама који се везују за жене уопште или припаднице одређених група. Стереотипи представљају широко прихваћене поједностављене идеје о одређеним људима, односно „генерализована уверења, паушалне ставове, унапред створена негативна мишљења о одређеној групи, при чему се свим припадницима групе приписују иста обележја и негирају њихове индивидуалне карактеристике” (Петрушић, Обрадовић, Раичевић, Миладиновић-Стефановић & Тасић, 2017, стр. 11). Подржавање стереотипног понашања сматра се једним видом дискриминације на основу пола, према *Закону о забрани дискриминације (ЗЗД, чл. 20, ст. 2)*. У складу са овим ставом *ЗЗД*, забрањено је физичко и друго насиље, експлоатација, изражавање мржње, омаловажавање, уцењивање и узнемиравање у односу на пол, као и јавно заговарање, подржавање и поступање у складу са предрасудама, обичајима и другим друштвеним обрасцима понашања који су засновани на идеји подређености или надређености полова, односно стереотипних улога полова.

На међународном плану, државе потписнице су чланом 5 CEDAW Конвенције преузеле обавезу, наглашену у Препоруци 33, да предузму одговарајуће мере ради измене друштвених и културних обичаја у погледу понашања мушкараца и жена да би се отклониле предрасуде, као и уобичајена и свака друга пракса заснована на схватању о инфериорности или супериорности једног или другог пола или традиционалној улози мушкараца, односно жена. Ово правило потврђено је и у пракси CEDAW Комитета, одлуком *V.K. v. Bulgaria* (Communication No. 20/2008), у којој се наводи да је:

¹⁰ Кредибилитет сведока женског пола доводи се у питање од памтивека. У чл. 18 Винодолског законика из 1288. године наводи се да се сведочење жене са „добром репутацијом” треба узети у обзир само ако су кумулативно испуњени следећи услови: нема мушких сведока, спор је настао међу женама и преступ се тиче проклињања, рањавања или пребијања (Vinodolski zakonik, 1288, https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Vinodolski_zakonik.pdf, приступ сајту 17. 2. 2019). Сведочење жене је, дакле, супсидијарно (када нема мушких сведока), релативно (не делује према свима, већ само у спору између две жене), али и потпуно (примењује се на све три врсте деликта) (Zoričić, 2011, str. 145).

¹¹ Оспоравање њиховог кредибилитета и кредибилитета сведока уопште – представља део легитимне адвокатске тактике, нарочито у земљама англосаксонског права. Истраживање спроведено у Босни и Херцеговини показује да се, приликом процене кредибилитета сведока, адвокати превасходно усредсређују на чињеницу да ли је сведок раније лагао на суду, да ли је психички способан да сведочи, да ли има интерес да не говори истину (супружник или пословни партнер оптуженог, на пример) и да ли је раније осуђиван (Halilović et al., 2017, p. 153).

„Више пута потврђено [је] да традиционално схватање по коме су жене подређене мушкарцима доводи до породичног насиља... те да државе имају обавезу не само да мењају и укидају постојећа правила и праксу већ и да предузимају све мере којима могу да утичу на штетне обичаје и праксу којима се подстиче дискриминација жена... Комитет, такође, наглашава да се увреженим стереотипима угрожава право жена на приступ суду”.

Осим што је исти став раније заузео и у случају *Karen Tayag Vertido v. The Philippines* (Communication No. 18/2008), CEDAW Комитет је нагласио да:

„Стереотипи утичу на право жена на фер и правично суђење, а да држава мора бити опрезна приликом утврђивања нефлексибилних правила о томе какве жене и девојке треба да буду, те на који начин треба да се понашају у случајевима силовања јер су овакви стандарди засновани на унапред створеним представама о томе шта дефинише жртву силовања или жртву родно заснованог насиља уопште”.

Разматрајући представку која се тичала листе послова забрањених за жене као једног од механизма за ограничавање права жена на рад, Комитет у случају *Svetlana Medvedeva v. Russian Federation* (Communication No. 60/2013) закључује да:

„Доношење оваквих прописа (којима се ограничава врста послова које жене могу да раде, а без научно утврђеног доказа да они представљају опасност по њихово репродуктивно здравље, прим. аут) јесте одраз уврежених стереотипа који се тичу положаја и улоге жена и мушкараца у породици и друштву, а којима се учвршћује схватање о традиционалној улози жене као мајке и супруге и потцењује њен друштвени статус и тежња ка образовању и стварању каријере”.

Обавеза државе да предузме све неопходне мере у циљу промовисања промене социјалних и културних образаца понашања мушкараца и жена у циљу искорењивања предрасуда, обичаја, традиције и свих осталих видова понашања који су утемељени на идеји инфериорности жена или стереотипних улога мушкараца и жена – прописана је и тзв. Истанбулском конвенцијом (*Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици*, 2013, чл. 12, ст. 1)¹². Овом конвен-

¹² У литератури се наводи да, и након новеле из 2016. године, и даље постоје поједина питања по којима наше законодавство није усаглашено са Истанбулском конвенцијом. То се приписује чињеници да се, приликом ратификације међународних докумената, недовољно пажње посвећује њиховој садржини, а да у

цијом се, између осталог, стране обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере и обезбеде да током сваког парничног, односно кривичног судског, поступка, докази који се односе на сексуалну прошлост и понашање жртве буду прихваћени само уколико је то релевантно и неопходно (чл. 54 Истанбулске конвенције).

Имајући у виду да се само под окриљем независног и непристрасног судства могу доносити законите и фер одлуке, Савет Европе усвојио је *План акције за јачање независности и непристрасности судија* (*Council of Europe Plan of action on strengthening judicial independence and impartiality*, CM (2016)36 final). Мером 2.4. предвиђене су обуке и тренинзи за судије да би се осигурало да предрасуде и стереотипи које судије гаје не угрозе право рањивих група на приступ непристрасном суду. Потребно је подстицати родну равнотежу и усмерити напоре ка борби против родних стереотипа у самом правосуђу.

Едукација судија, тужилаца и адвоката о идентификовању (родних) стереотипа и њиховој штетности за процес доношења одлука у Републици Србији представљала би значајан корак ка стварању непристрасног правосуђа. Увођење обавезне сталне обуке за све носиоце правосудних функција представљало је једну од стратешких смерница за унапређење стручности, као једног од кључних начела реформе правосуђа, предвиђене *Националном стратегијом реформе правосуђа* (*Национална стратегија реформе правосуђа* за период 2013–2018, стр. 34). Ова смерница, међутим, остала је мртво слово на папиру¹³.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Имајући у виду највише стандарде заштите права на приступ суду, као компоненте права на правично суђење, може се на први поглед закључити да не постоје формалне препреке за приступ жена суду, као друштвене групе којој је у овом раду посвећена посебна пажња. Анализом резултата спроведених истраживања, међутим, може се доћи до закључка да се жене, у мањем броју, одважују да потраже правну заштиту, а да им на путу остваривања овог права стоје бројне препреке.

поступку ратификације углавном нема расправе (Миладиновић Стефановић, 2017, стр. 249).

¹³ Република Северна Македонија усвојила је *Стратегију реформе правосудног система за период 2017–2022*, којом је предвиђена обавезна едукација не само за судије и тужиоце већ и за адвокате. Сматра се да увођење обавезних тренинга за адвокате није неуставно (*Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017–2022 година со акциски план*, 2017).

У раду је анализиран национални правни оквир за остваривање права на правну заштиту, а закључак до кога се дошло јесте да, упркос чињеници да формалних правних препрека које само жене треба да савладају нема, домаће законодавство није родно сензитивно, не препознаје рањив положај жена, посебно припадница маргинализованих друштвених група и жена у тешкој социо-економској ситуацији и не уважава препоруке међународних тела које иду у правцу уклањања баријера. Околност да *Закон о бесплатној правној помоћи* не представља квалитативни напредак у погледу заштите права жена – не охрабрује. Напоследку, ни чињеница да учесници у правосуђу немају обавезу непрестане едукације показатељ је да држава не препознаје у потпуности важност унапређења квалитета носioca правосудних функција.

REFERENCES

- Београдски центар за људска права. *Људска права у Србији 2017*. 2018. (Human Rights in Serbia 2017).
- Bindler, A., Hjalmarsson R. (2017). *The Persistence of the Criminal Justice Gender Gap: Evidence from 200 Years of Judicial Decisions*, http://conference.iza.org/conference_files/Gender_2018/hjalmarsson_r4824.pdf, приступ 20.2.2019.
- Ciobanu v. Romania*, Application No. 52414/99
- Council of Europe Gender Equality Strategy 2018–2023. (2018). Council of Europe.
- Council of Europe Plan of action on strengthening judicial independence and impartiality, CM (2016)36 final.
- Dewer v. Belgium*, Application No. 6903/75
- Димовски, Д. (2017). Право на бесплатну правну помоћ – пракса Европског суда за људска права и Република Србија. *Мобилна правна клиника – пружање правне помоћи у условима теренског рада*. Ниш. [Right to Legal Aid: Jurisprudence of the European Court of Human Rights and the Republic of Serbia].
- General recommendation on women's access to justice*, 2015.
- Halilović, M., Watson, C., Huhtanen H., & Socquet-Juglard, M. (2017). *Gender Bias and the Law: Legal frameworks and the practice from Bosnia & Herzegovina and beyond*. Sarajevo.
- Halilović, M. (2015). *Survivors speak: Reflections on criminal justice system responses to domestic violence in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo.
- Hristozov and others v. Bulgaria*, Application No. 47039/11 and 358/12
- Илић, И. (2012). Путеви и странпутице права на правично суђење. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 59 (2012). 211–227 [The Right to a Fair Trial].
- Karen Tayag Vertido v. The Philippines*, Communication No. 18/2008
- Kart v. Turkey*, Application No. 8917/05
- Klass and others v. Germany*, Application No. 5029/71
- Миладиновић Стефановић, Д. (2017). Истанбулска конвенција и кривичноправна заштита жена од насиља у Републици Србији. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 76 (2017) стр. 231–252. [The Istanbul Convention and Criminal Law Protection of Women against Violence in the Republic of Serbia]

- Multi-Donor Trust Fund for Justice Sector Support in Serbia. *Serbia Judicial Functional Review*. 2014.
- Национална стратегија реформе правосуђа за период 2013–2018. 2013. Београд. Петрушић, Н., Обрадовић, Г., Раичевић Н., Миладиновић-Стефановић Д., Тасић, А. (2017). *Антидискриминационо право - прописи, пракса и стварност*. Ниш (Anti-discrimination Law: regulations, case law and reality).
- Recommendation No. R (81) 7 of the Committee of Ministers to member States on measures facilitating access to justice (14. 5. 1981).
- Recommendation No. R (93) 1 of the Committee of ministers to member states on effective access to the law and to justice for the very poor (8. 1. 1993).
- Report on cases brought before the European Court of Human Rights by women prepared in April 2010, <https://rm.coe.int/1680597b1b>, приступ сајту 13. 2. 2019.
- Resolution (76) 5 on legal aid in civil, commercial and administrative matters (18. 2. 1976).
- Resolution (78) 8 on legal aid and advice (2. 3. 1978).
- Schafran L.H. (1995). Credibility in the Courts: Why Is There a Gender Gap? *The Judges' Journal* 34, no. 1 (1995). p. 5-42
- Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017–2022 година со акциски план. (2017). Скопје.
- Svetlana Medvedeva v. Russian Federation*, Communication No. 60/2013
- Tanase v. Moldova*, Application No. 7/08
- Тасић, А. (2018). Парнични трошкови у поступцима поводом породичних односа. *Правни живот – Право и заповест разума*, 10 (2018), 45–56. [Costs of Proceedings related to Family Matters].
- The story behind GR No. 33, <https://rm.coe.int/1680631f5a>, приступљено 31. 1. 2019.
- Универзална декларација о људским правима, резолуција Генералне скупштине УН 217 (III) из 1948.
- Устав Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 98 (2006).
- Van Der Tag v. Spain*, Application No. 19382/92
- Varnava and Others v. Turkey*, Application No. 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90 and 16072/90
- Vinodolski zakonik, 1288, преузето са https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Vinodolski_zakonik.pdf, приступ сајту 17. 2. 2019
- V.K. v. Bulgaria*, Communication No. 20/2008
- Закон о бесплатној правној помоћи. Сл. гласник РС, бр. 87 (2018).
- Закон о забрани дискриминације, Сл. гласник РС, бр. 22 (2009).
- Законик о кривичном поступку, Сл. гласник РС, бр. 72 (2011), 101 (2011), 121 (2012), 32 (2013), 45 (2013), 44 (2014), 35 (2019).
- Закон о парничном поступку, Сл. гласник РС, бр. 72 (2011), 49 (2013) – одлука УС, 74 (2013) – одлука УС, 55 (2014), 87 (2018), 18 (2020).
- Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Сл. гласник РС – међународни уговори, бр. 12 (2013).
- Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, Сл. лист СЦГ – међународни уговори, бр. 9 (2003), 5 (2005), 7 (2005) – испр. и Сл. гласник РС – међународни уговори, бр. 12 (2010) и 10 (2015).
- Закон о ратификацији Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена, Сл. лист СФРЈ – међународни уговори, бр. 9 (1981).
- Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, Сл. лист СФРЈ, бр. 7 (1971).

- Закон о судским таксама, Сл. гласник РС, бр. 28 (94), 53 (95), 16 (97), 34 (2001) – др. закон, 9 (2002), 29 (2004), 61 (2005), 116 (2008) – др. закон, 31 (2009), 101 (2011), 93 (2012), 93 (2014), 106 (2015) и 95(2018).
- Zehentner v. Austria*, Application No. 20082/02
- Zoričić, G. (2011). Kazneno procesno pravo по Vinodolskom zakonu. *Pravnik*, 45, 1 (90), 2011. 135–152. UDK: 343.14(497.5)(091) [Criminal procedure by Vinodol Statute].
- Жунић, Н. (2017). Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена и њена улога у артикулацији концепта дискриминације и афирмацији политичких права жена. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 76 (2017). 169–192. [The Convention on the Elimination of all forms of Discrimination against Women, and its role in defining the concept of discrimination and promoting women’s political rights].

ACCESS TO JUSTICE – THE GENDER PERSPECTIVE

Andelija Tasić

University of Niš, Faculty of Law, Niš, Serbia

Summary

The right of access to justice is widely recognized and exercised by various subjects. However, recent studies show that there are some specifics related to women’s access to justice. According to them, women are less likely to exercise their right of access to justice, even in front of international courts, such as the European Court of Human Rights.

There are two types of barriers standing between women and the decision to seek justice: normative, and socio-economic and cultural barriers. For that reason, in the first part of the paper, the author analyzes the most significant international documents related to the access to justice and women’s rights. The author also presents the latest recommendations brought by international bodies, such as the CEDAW Committee, aimed at overcoming the existing problems. The second part of the paper focuses on the socio-economic barriers, particularly the right to legal aid. In that context, the author discusses stereotypes and prejudices, as the “invisible” obstacles standing in women’s way. The author emphasizes the importance of life-long education of judges, prosecutors and advocates, especially in the field of human rights and vulnerable groups.

Even though there are no formal barriers for women’s access to justice in the Republic of Serbia, the author concludes that the national legislation and the procedures are not gender sensitive as they do not recognize the vulnerable position of women coming from marginalized groups and do not follow the recommendations of international bodies.